ADRIAN CHIRCU

DE NOMINUM POPULORUM DIVERSITATE. TÂLCUIREA LIMBILOR 'POPOARELOR' ANTICHITĂŢII ÎN VECHI DICŢIONARE ROMÂNEŞTI (*DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*)*

„*Lucrarea* [este] *insolită pentru imaginea convenţională a culturii româneşti*…"

(Gherman 2010, p. 65)

0. PRELIMINARII

0.1. În anii din urmă, editarea tot mai susţinută a textelor româneşti vechi de dimensiuni mai mari sau mici mici, fie acestea laice ori religioase, a fost benefică din varii perspective, întrucât filologii, istoricii ori lingviştii au găsit un teren rodnic pentru diferite interpretări, completări sau nuanţări ale unor puncte de vedere anterior exprimate. Pentru ultimii dintre aceşti specialişti, s-a ivit astfel ocazia de a urmări pe îndelete starea limbii de odinioară, mult mai dinamică decât în zilele noastre, şi de a compara noile fapte cu cele identificate şi descrise în diverse studii lingvistice publicate de-a lungul timpului.

0.2. Prin acest studiu, ne alăturăm şi noi unor asemenea demersuri analitice, propunându-ne să continuăm cercetări recente de aceeaşi factură, concretizate în publicarea a două studii (Chircu 2019; Chircu, Chircu 2019), în care am discutat pe marginea mijloacelor şi a modalităţilor de echivalare la care a recurs Teodor Corbea, reprezentant de seamă al umanismului românesc, pentru a tălmăci în limba română denumirile latineşti de populaţii, care circulau în Evul Mediu, respectiv *seminţie*/*seminţii* şi *norod*/*noroade*, şi care se regăsesc în coloanele celei mai importante lucrări lexicografice din epoca veche, şi anume *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione* (DLVI).

De această dată, vom analiza modul în care cărturarul ardelean glosează denumirile unor populaţii pe care le echivalează prin termenul generic *limbă*, adesea prezent în scrierile noastre vechi şi cu sensul de 'popor, norod'.

* Publicarea acestei contribuţii ştiinţifice a fost posibilă şi datorită implicării în cadrul proiectului PN-III-P1-1.2.PCCDI-2017-0326 (*Enciclopedia imaginariilor din România. Patrimoniu lingvistic şi identităţi cultural lingvistice*, derulat la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, cu susţinerea financiară a programului PCCDI 2017.

DACOROMANIA, serie nouă, XXV, 2020, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 36–47

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

1. REPERE CULTURALE PREMODERNE

1.1. Considerăm că, pentru o mai bună înţelegere a demersului corbean, trebuie să oferim, într-o primă etapă, câteva detalii privitoare la contextul care a determinat redactarea unei asemenea lucrări lexicografice la finele veacului al XVII-lea, elaborată într-un moment prielnic pentru cultura română, când limbile română şi latină începeau să câştige teren în deterimentul limbii slavone, a cărei întrebuinţare cunoştea un regres sensibil în mediile cărturăreşti din Ţările Române, în special în Transilvania, aspect subliniat adesea de către istorici (IR, p. 873–963). Aceştia precizează că limba latină își pusese amprenta asupra multor domenii de activitate, devenind mijlocitoare în transmiterea și asimilarea feluritelor cunoștinţe care asigurau progresul societăţii (Pop 2014. p. 40).

1.2. Nu trebuie însă abandonată nici ipoteza conform căreia elaborarea acestui dicţionar s-ar datora ideilor promovate de Reformă, care a contribuit în bună măsură la propășirea popoarelor din întreaga Europă și care a dus la apropierea Orientului european de Occident. Aşa se explică iniţiativa vlădicii Mitrofan de a sprijini tâlcuirea cuvintelor latineşti în vorbe româneşti şi de a încredinţa această misiune lui Teodor Corbea, personalitate reprezentativă pentru Umanismul românesc („la tălmăcirea acestui lixicon ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sin ieromonah Ioasaf din Braşov").

1.3. Însă sursa primară a acestei lucrări lexicografice trebuie să fi fost lucrarea redactată de către prelatul maghiar Albert Szenci Molnár, la începutul veacului al XVII-lea (1604)[1], care a circulat în mediile culturale din părţile Ardealului şi din alte regiuni din Răsăritul Europei şi care facilita înţelegerea apropriată a textelor scrise în limba latină, vechi sau contemporane cu acesta. Este vorba despre *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU).

1.4. De altfel, acest izvor primar al lui Teodor Corbea nu poate fi pus la îndoială, întrucât învăţatul braşovean lasă voit sau nu, în coloanele dicţionarului, câteva amănunte autobiografice inserate anterior de către episcopul maghiar în dicţionarul său (de pildă, „**Argentina** et **Argentoratum**: tare oraş al Ţării Nemţeşti lîngă apa Rhenus, în ţânutul Alsaţiei. Acolo ca acela înalt turn iaste şi bisearică îmfrâmşeţată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăş acolo o academie vestită, în care de demult mulţi înţelepţi s-au învăţat, unde şi eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani şi jumătate am lăcuit în vreamea copilăriei") (DLVI, p. 53).

[1] În prefaţa dicţionarului său (DLU), învăţătul maghiar semnează „Albertus Molnar Szenciensis, Bonarum Literarum Studiosus".

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

2. RECEPTAREA DICŢIONARULUI ÎN SECOLELE AL XX-LEA ŞI AL XXI-LEA

2.1. Chiar dacă Teodor Corbea s-a implicat susţinut în elaborarea dicţionarului pentru o bună perioadă de timp şi deşi a fost nevoie în epocă de o asemenea lucrare, aceasta a rămas în manuscris, nefiind tipărită decât în urmă cu aproape două decenii (2001), prin strădania lui Alin-Mihai Gherman, care a realizat o ediţie critică, la care am făcut apel în realizarea studiului nostru. Înaintea editării, dicţionarul intrase deja în atenţia câţiva filologi, români (Creţu 1905, Seche 1966) și străini (Tagliavini 1929), care i-au relevat meritele, insistând mai ales asupra locului şi rolului său în cultura română.

2.2. Astfel, editarea dicţionarului a facilitat studiul atent al materialului lingvistic, demers care a dus la relevarea unor particularităţi de ordin structural şi la evidenţierea unor fapte de limbă, ca, de altfel, şi la descrierea şi la analiza sistematică a acestora, mai ales din perspectivă lexico-semantică. Din multiplele exegeze ale dicţionarului, am reţinut câteva observaţii care ni se par că surprind cel mai bine valoarea şi meritele celui mai cuprinzător dicţionar din perioada veche a scrisului românesc şi a premodernităţii.

2.2.1. De pildă, într-un studiu apărut cu puţin timp înainte de ediţia critică, Alin Mihai Gherman precizează că dicţionarul „este o sursă pentru cercetarea istoriei limbii române şi, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă inestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu” (2000–2001, p. 161), iar, în prefaţa dicţionarului, editorul ne reaminteşte că ne aflăm în prezenţa celui „mai amplu inventar lexical al limbii româneşti vechi” (DVL, vol. I, p. XXI).

2.2.2. Această primă observaţie se va găsi constant nuanţată în studiile succesive consacrate dicţionarului în discuţie de către editor: „cea mai amplă lucrare lexicografică redactată în limba română până în secolul al XIX-lea, având mai mult de 37 000 de lexeme latine echivalate în limba română” (Gherman 2004a, p. 53–54); „aici aflăm cel mai amplu inventar lexical al limbii române găsit în vreo lucrare lexicografică românească redactată până la sfârşitul secolului al XIX-lea” (Gherman 2004b, p. 75); „un amplu dicţionar latin român, cea mai mare şi ştiinţifică lucrare lexicografică a culturii noastre vechi, o operă care denotă un excelent nivel cărturăresc” (Gherman 2010, p. 32); „[le] travail lexicographique le plus important et le plus scientifique de notre culture ancienne, oeuvre qui dénote un excellent niveau de connaissances savantes comparable à ceux de ses contemporains qu’étaient le stolnic Constantin Cantacuzino et Dimitrie Cantemir” (Gherman 2014, p. 51).

2.2.3. Aplecându-se asupra acestui dicţionar, Gheorghe Chivu consideră că apariţia acestuia în partea orientală a Europei este „expresia unei marcate nevoi culturale, resimţite în spaţiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea” (2019, p. 89) şi că, „adăugând explicaţii şi semnificaţii, făcând comentarii, dar, mai ales, creând, într-o limbă ce s-a dorit a fi bogată şi nuanţată, [autorul oferă] un echivalent cât mai bun al părţii latineşti, nu o copie literală a componentei maghiare din *Dictionarium Latino-Ungaricum*” (Chivu 2019, p. 89–90).

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

3. CORPUSUL INVESTIGATIV

3.1. După cum am anticipat la începutul studiului nostru, prin această contribuţie, dorim să continuăm un demers anterior, propunându-ne să analizăm soluţiile de echivalare a termenilor latineşti privitori la denumirile de populaţii, glosaţi de Teodor Corbea prin cuvântul generic, clasificator, *limbă*. Folosirea acestui termen în limba română (mai ales la plural, respectiv *limbi*) nu este întâmplătoare, ci se explică prin calchierea semantică a cuvântului slav(on) *jezykŭ*, care avea atât înţelesul 'glas, limbă', cât și 'popor' (Rosetti 1954, p. 46; Hristea 1968, p. 153; Rosetti 1986, p. 293; Șăineanu 1999, p. 127; Stanciu Istrate 2017, p. 144) sau, mai exact, 'comunitate de oameni care vorbesc aceeași limbă, toţi cei de-o limbă' (DLR, vol. VIII, s.v.), sens cu care este întrebuinţat cel mai adesea și în dicţionarul de faţă.

3.2. Prin urmare, pentru o descriere obiectivă a faptelor de limbă, într-o primă etapă, am excerptat toate denumirile latineşti de populaţii care au fost glosate de către Teodor Corbea prin cuvântul *limbă*, care, ulterior, au constituit corpusul studiului întreprins şi pe care le redăm în continuare:

Abantes, g.m.pl. din Traţiia răsărite limbi; **Abdaristenses, g.m.pl.** limbi cărora mai adevărat numele le iaste **audaristenses**; **Abellinates, g.m.** limbi din Ţara Italiei; **Abii, -orum** știthiiani sau limbi de la Traţiia; ***Æquæsilici, -orum,*** limbi a Ţării Spanioliei; **Critias, g.m.** numele al câtorva limbi mari; **Epicemidii, g.m.pl.** limbi din Ţara Grecească; **Essæi, -orum, g.m.** limbi plecate au fost pă credinţă usebită, chilinită, între jidovi, carii cu muieri, cu vin și cu carne n-au trăit; **evocati, g.m.pl.** limbi spre războiu fără veaste de sârg adunaţi; **Francones, g.m.pl.** limbi nemţești lângă apa Menus; **Galactophagi, g.m.pl.** limbi de la Știthiia au fost trăitoare cu lapte; **Gamphasantes, g.m.pl.** limbi împielăgoase la Libiia; **Gangaridæ, g.m.pl.** limbi între Indiia și-ntre Asiia; **Garamantes, g.m.pl.** limbi de la Libiia; **Gazetæ, g.m.pl.** limbi de la Galatiia; **Geloni, g.m.pl.** limbi știthienești; **Genoæi, g.m.** limbi de la Moloss; **Georgi, g.m.pl.** limbi de la Știthiia; **Getuli, g.m.pl.** limbi de la Libiia; **Gotthi, g.m.pl.** limbi de la Gotus; **Halizones, g.m.** limbi în Paflagoniia; **Hamaxobii, pl.g.m.** limbi muschicești; **Hamaxobitæ, g.m. idem**; **Harmatopolitæ, g.m.** limbi în Asiia; **Hedui, g.m.pl.** limbi frâncești; **Helei, g.m.pl**. limbi la care au fost jocurile olimpicești; **heniochi, g.m.pl.** limbi în Iberiia; **Hermiones, g.m.pl.** limbi nemțești; **Hernici, g.m.pl.** limbi italienești în Campaniia; **Hesseni, g.m.** limbi de la Palestina carii au viețuit fără de fămei; **Hippocentauri, g.m.pl.** limbi din Ţara Italiei au fost carii de jumătate în sus au fost oamini, iară în jos cai; **Hismaelitæ, g.m.pl.** limbi pre care îi chemăm acum sarațenuseani; **Homeritæ, g.m.pl.** limbi de la Ethiopiia; **Imantropodes, g.m.pl.** limbi de la Etiopiia; **Ingevones, g.m.pl.** limbi nemțești de demult au fost; **Insubres, g.m.pl.** limbi ai Ţării Italiei, lombarduseani; **Langobardi, g.m.pl.** limbi langobardi, lăcuitori în marginea Ţării Italienești; **Lapitæ, g.m.pl.** limbi au fost thessalineani; **Lattini, g.m.pl.** limbi au fost împrejurul Romei în Italiia lângă

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

Tiberis, de la care au răsărit limba letenească; **Leleges, g.m.pl.** limbi de la Asiia au fost; **Lepontii, g.m.pl.** limbi lăcuitoare dincolo de Helveția la care răsare apa Rhenus; **Leuci, g.m.pl.** limbi de la Lotharinghiia; **Liburni, g.m.pl.** limbile de la Liburniia; **Limovici, g.m.pl.** limbi în Gașconiia; **Lingones,** g.m.pl. limbi frâncești; **Locrenses, g.m.pl.** limbile de la Locri; **Locri, -orum, g.m.pl.** oraș au fost în Țara Italiei cătră Sițiliia; iarăș: limbi ai Țării Grecești; **Lotophagi, g.m.** limbi de la Africa au fost carii au trăit cu poama cea dulce a pomului lotos; **Lucani, g.m.pl**. limbi italienești; **Mamertini, g.m.pl.** limbi siților lenești; **Maspii, g.m.pl.** limbi persienești; **Massyli, g.m.pl.** limbi de la Africa; **hinc: massylius, -a, -um et massylææus, -a, -um et massylus, -a, -um**; **Mediomatrices, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în marginea Latoringhiei [sic!] împrejurul orașului Metis; **Menapii, g.m.pl.** limbile Galiei Belghiumului; **Minæi, g.m.pl.** limbi de la Araviia; **Minyæ, g.m.pl.** limbi thessalieneşti; **Monosceli, g.m.pl.** limbi indienești cu un picior cu talpa lată; **Morini, g.m.pl.** limbi flandrienești; **Morylli, g.m.** limbi machidonești de cătră răsărit; **Mœsci, g.n.pl.** limbile muschicești; **Myrmidones, g.m.pl.** limbi thessalienești; **Mysii, g.m.pl.** limbi asienești de la Asiia; **Mysomacedones, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în Misiia, răsărite de la Machiedoniia; **Nabathæi, g.m.pl.** limbile ceale stâncoase aravienești; **Napæi, g.m.pl.** limbi în ostrovul Lesbus; **Nasanonses, g.m.pl.** limbi în Libiia sau în Africa; **Nemetes, g.m.pl.** limbi nemțești carii acum sânt supt episcopiia stirienească, lângă apa Rhenus; **Nephalitæ, g.m.pl.** limbi răsărite den Nefthalim; **Nervii, g.m.pl.** limbi den Belghium; **Nigritæ, g.m.pl.** limbi lăcuitoare lângă gârla Nigris; **Nomades, g.m.pl.** limbi africești; iarăș: limbi știthienești carii au avut în roatele teleagăi casă împângătoare; **Nomæi, g.m.pl.** limbi carii apoi s-au zis știtheani; **Norici, g.m.pl.** limbi nemțești cărora oraș mare le iaste acesta **Noriberga**; **Normandi, g.m.pl.** limbi de demult nemțești; **Normanni, g.m.pl. idem**; **Nubæ, g.m.pl.** limbi libienești întru ocolirea apei Nilus; **Numestrani, g.m.pl.** limbi italienești; **Ophiogenane, g.m.pl**. limbi în Hellespontus; **Opici, g.m.pl.** limbi au fost de la Campaniia; **Opisthocomæ, g.m.pl.** limbi au fost în Eubea, carii chicile și le-au slobozât înapoi; **Oretæ, g.m.pl.** limbi indienești; **Oritæ, g.m.pl.** limbi slobode indienești; **Orthocoribantes, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în marginea țărei Media; **Osci, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei au fost; **Ostrogothi, g.m.pl.** limbi care Roma și toată Țara Italiei o au luat și până în șaptezeci de ani o au biruit; **Ozolæ, g.m.pl.** limbi din Țara Grecească; **Pamphagi, g.m.pl.** limbi ethiopicești; **Pelasgi, g.m.pl.** limbi grecești, lăcuitorii Thessaliei; **hinc: pelasgus, -a, -um**.

4. ANALIZA LINGVISTICĂ A TERMENILOR INVENTARIAȚI

4.1. Din punct de vedere statistic, am constatat că numărul de ocurenţe ale cuvântului *limbă*, întrebuinţat pentru denumirile de populaţii, este sensibil redus în comparaţie cu *norod* (Chircu 2019) sau *seminţie* (Chircu, Chircu 2019), însă rămâne

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

unul relativ însemnat în raport cu *popor*, care este doar sporadic atestat (**commune**, **g.n.** subst. dempreună, de obște popor), şi nu în legătură directă cu termenii latineşti ce denumesc *populaţii* sau *popoare*.

4.2. În urma parcurgerii tâlcuirilor corbiene ale denumirilor latineşti de populaţii, am remarcat că autorul întrebuinţează destul de rar forma determinată definit, ilustrându-se astfel o oarecare fidelitate faţă de cuvântul latinesc echivalat care nu cunoaştea o astfel de determinare: **Liburni, g.m.pl.** limbile de la Liburniia; **Locrenses, g.m.pl.** limbile de la Locri; **Menapii, g.m.pl.** limbile Galiei Belghiumului; **Mœsci, g.n.pl.** limbile muschicești; **Nabathæi, g.m.pl.** limbile ceale stâncoase aravienești.

4.3. În ceea ce priveşte structurarea definiţiilor de dicţionar, acestea prezintă interes şi din punctul de vedere al relaţiilor stabilite între substantivul *limbi* (folosit la plural) şi determinanţii săi în interiorul grupurilor nominale (GN). În asemenea cazuri, substantivul în chestiune are rol de centru de grup (substantiv-centru), fiind determinat de diferiţi adjuncţi, care „ocupă poziţia sintactică de atribut, respectiv de propoziţie atributivă" (GALR, vol. II, p. 75).

În exemplele din corpus se poate sesiza că, cel mai adesea, adjuncţii substantivului-centru sunt grupurile prepoziţionale cu substantiv, prepoziţia exprimând în aproape toate situaţiile provenienţa ori localizarea (*de la*, *din* (*den*), *în*, *între*, *lângă*) (**Abii,-orum** știthiiani sau limbi de la Traţiia; **Gangaridæ, g.m.pl.** limbi între Indiia și-ntre Asiia; **Garamantes, g.m.pl.** limbi de la Libiia; **Limovici, g.m.pl.** limbi în Gașconiia; **Nervii, g.m.pl.** limbi den Belghium; **Nigritæ, g.m.pl.** limbi lăcuitoare lângă gârla Nigris; **Ozolæ, g.m.pl.** limbi din Țara Grecească).

4.4. Substantivul investigat este frecvent însoţit de adjective etnonimice (curente în epocă sau create de către Corbea) şi propriu-zise (mai rare), al căror rol este de identificare, aducând o informaţie suplimentară, necesară unei înţelegeri imediate: **Francones, g.m.pl.** limbi nemțești lângă apa Menus; **Hamaxobii, pl.g.m.** limbi muschicești; **Maspii, g.m.pl.** limbi persienești; **Nephalitæ, g.m.pl.** limbi răsărite den Nefthalim; **Orthocoribantes, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în marginea ţării Media; **Pelasgi, g.m.pl.** limbi grecești, lăcuitorii Thessaliei.

4.5. Corpusul delimitat a facilitat uneori reperarea unor structuri în care sunt implicate substantive proprii în genitiv, care, în perspectivă semantică, exprimă apartenenţa sau posesia: ***Æquæsilici,-orum,*** limbi a Țării Spanioliei; **Insubres, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei, lombarduseani; **Osci, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei au fost.

4.6. Grupul nominal constituit este complex, conţinând adjuncţi ce au roluri semantice diversificate şi bine determinate în cadrul grupului constituit, ordinea acestora explicându-se fie gramatical, fie pragmatic, iar, „în unele situaţii, este modificabilă stilistic" (*ibidem*). Unii dintre aceştia sunt poziţionaţi cât mai aproape de centrul de grup, alcătuind o unitate, „astfel încât alţi adjuncţi determină semantic unitatea integrală, și nu strict centrul substantival al grupului nominal" (*ibidem*, p, 91): **Abantes, g.m.pl.** din Traţiia răsărite limbi; **evocati, g.m.pl.** limbi spre războiu fără veaste de sârg adunați; **Mediomatrices, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în marginea

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

Latoringhiei [sic!] împrejurul orașului Metis; **Mysomacedones, g.m.pl.** limbi lăcuitoare în Misiia, răsărite de la Machiedoniia; **Nabathæi, g.m.pl.** limbile ceale stâncoase aravienești; **Normandi, g.m.pl.** limbi de demult nemțești.

4.7. În situaţii punctuale, apare ca adjunct şi adverbul, care are ca centru substantivul *limbi*, însoţit de un modificator (ne)deplasat: **Ingevones, g.m.pl.** limbi nemțești de demult au fost; **Normandi, g.m.pl.** limbi de demult nemțești.

4.8. În alte cazuri, substantivul limbi are funcţie sintactică de subiect, aflându-se în relaţie directă cu verbul centru, restricţiile bilaterale dintre cele două realizări sintactice fiind complinite – verbul impune substantivului *limbă* cazul nominativ, iar subiectul impune verbului-predicat un acord în persoană și număr, asigurând transferul asupra verbului-predicat, total sau parţial, informaţiile gramaticale intrinseci (GALR, vol. II, p. 332): **Lapitæ, g.m.pl.** limbi au fost thessalineani; **Opici, g.m.pl.** limbi au fost de la Campaniia, însă sunt şi cazuri (cele mai numeroase) în care substantivul-subiect are adjuncţi nominali (**Osci, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei au fost; **Leleges, g.m.pl.** limbi de la Asiia au fost) sau chiar adverbiali (**Ingevones, g.m.pl.** limbi nemțești de demult au fost).

4.9. Din perspectiva structurării definiţiilor de dicţionar, sunt interesante propoziţiile relative, al căror centru sintagmatic (în cazul nostru substantivul *limbă*, întrebuinţat la plural) se găseşte în propoziţia regentă şi care are calitatea de „termen regent al relativei şi antecedent al relativului” (GALR, vol. II, p. 208), putând fi determinat sau nu de adjuncţi cu funcţie sintactică de atribut.

Deseori, relativele sunt introduse prin pronume relative (mai rar adjective) care sunt la cazuri drepte sau la cele oblice: **Abdaristenses, g.m.pl.** limbi cărora mai adevărat numele le iaste **audaristenses**; **Helei, g.m.pl**. limbi la care au fost jocurile olimpicești; **Hesseni, g.m.** limbi de la Palestina carii au vieţuit fără de fămei; **Hippocentauri, g.m.pl.** limbi din Țara Italiei au fost carii de jumătate în sus au fost oamini, iară în jos cai; **Hismaelitæ, g.m.pl.** limbi pre care îi chemăm acum saraţenuseani; **Lepontii, g.m.pl.** limbi lăcuitoare dincolo de Helveţiia la care răsare apa Rhenus; **Nemetes, g.m.pl.** limbi nemțești carii acum sânt supt episcopiia stirienească, lângă apa Rhenus; **Norici, g.m.pl.** limbi nemțești cărora oraș mare le iaste acesta **Noriberga**.

4.10. Pe lângă aceste constante structurale ale definiţiilor de dicţionar privitoare la populaţii, trebuie amintite şi glosările complexe prin intermediul cărora sunt explicate cuvintele mai greu de înţeles în epoca elaborării dicţionarului, Teodor Corbea oferind detalii complementare: **Essæi, -orum, g.m.** limbi plecate au fost pă credinţă usebită, chilinită, între jidovi, carii cu muieri, cu vin şi cu carne n-au trăit; **Galactophagi, g.m.pl.** limbi de la Sțithiia au fost trăitoare cu lapte; **Hesseni, g.m.** limbi de la Palestina carii au vieţuit fără de fămei; **Hippocentauri, g.m.pl.** limbi din Ţara Italiei au fost carii de jumătate în sus au fost oamini, iară în jos cai; **Lotophagi, g.m.** limbi de la Africa au fost carii au trăit cu poama cea dulce a pomului lotos; **Monosceli, g.m.pl.** limbi indienești cu un picior cu talpa lată; **Ostrogothi, g.m.pl.** limbi care Roma și toată Țara Italiei o au luat și până în șaptezeci de ani o au biruit.

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

4.11. Strâns legate de subiectul investigat în acest studiu sunt atât selectarea din fondul lexical medieval românesc a unor adjective etnonimice (**Hermiones, g.m.pl.** limbi nemțești; **Lucani, g.m.pl**. limbi italienești; **Pelasgi, g.m.pl.** limbi grecești, lăcuitorii Thessaliei), cât şi crearea de noi unităţi lexicale adjectivale, datorate în special erudiţiei lui Teodor Corbea şi ştiinţei acestuia de a fi un „meşteşugar de cuvinte", creând unităţi lexicale analogice, ţinând cont de posibilităţile sistemului limbii române: **Hismaelitæ, g.m.pl.** limbi pre care îi chemăm acum sarațenuseani; **Langobardi, g.m.pl.** limbi langobardi, lăcuitori în marginea Țării Italienești; **Morini, g.m.pl.** limbi flandriențești; **Nabathæi, g.m.pl.** limbile ceale stâncoase aravienești; **Nomades, g.m.pl.** limbi africești; iarăș: limbi știthienești carii au avut în roatele teleagăi casă împângătoare; **Pamphagi, g.m.pl.** limbi ethiopicești.

4.11.1. Pentru a crea adjective etnonimice potrivite, Teodor Corbea prioritizează derivarea, cel mai adesea fiind întrebuinţat sufixul adjectival *-esc* (*-ăsc*), care era frecvent în limba veche şi care este semnalat atât în traduceri, cât şi în scrieri originale (Gheţie 1997, p. 212). Asupra provenienţei acestui sufix în limba română, s-au emis mai multe ipoteze în paginile studiilor de specialitate, avansându-se atât ideea unei origini trace (*-isk*) (Graur 1927, p. 539–552), cât şi o eventuală influenţă slavă (Popescu-Marin 2007, p. 104), ceea ce explică, într-un anumit fel, multitudinea semnificaţiilor ('natura, posesia, originea, provenienţa, destinaţia, elemente constitutive') (*ibidem*, p. 108).

4.11.1.1. Se poate observa că, în procesul derivativ, sunt antrenate în bună măsură substantive proprii, împrumutate ca xenisme şi adaptate ulterior la limba română, adjectivul etnonimic nou format exprimând „originea, provenienţa, locul" (*ibidem*, p. 108): **Geloni, g.m.pl.** limbi știthienești; **Minyæ**, **g.m.pl.** limbi thessalienești; **Morini, g.m.pl.** limbi flandriențești; **Morylli**, **g.m.** limbi machidonești de cătră răsărit.

4.11.1.2. Sufixul *-icesc* are o origine controversată şi a fost considerat fie de provenienţă rusească (*-iceskiĭ*), fie apărut pe tărâmul limbii române în perioada în care au fost adaptate unele adjective greceşti sau când au fost împrumutate unele adjective de provenienţă latino-romanică, multe dintre acestea terminându-se în *-ic* (*-icesc* < *-ic* + *-esc*) (*ibidem*, p. 125): **Mœsci, g.n.pl.** limbile muschicești; **Pamphagi, g.m.pl.** limbi ethiopicești.

4.11.2. Un alt sufix etnonimic identificat în corpusul constituit *ad-hoc* este *-ean* (< sl. -(*l*)*eaninŭ*, -(*l*)*ianin*) (*ibidem*, p. 90–95). Acesta are mai multe variante sufixale (*-an*, *-ian*, *-eanu*) şi exprimă, în general, apartenenţa sau provenienţa, atașându-se la baze derivative substantivale şi adjectivale: **Abii,-orum** știthiiani sau limbi de la Trațiia; **Hismaelitæ, g.m.pl.** limbi pre care îi chemăm acum sarațenuseani; **Insubres, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei, lombarduseani; **Lapitæ, g.m.pl.** limbi au fost thessalineani[2].

4.11.3. De asemenea, am identificat o serie de etnonime (substantive sau adjective) rar semnalate în textele vechi, care au în structura lor un sufix compus

[2] În glosarea numelui propriu **Nestor (g.m.** fiiul lui Neleus, împărat al limbilor piliseanilor ai Țării Grecești), am identificat etnonimul *pilisean*.

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

(*-ienesc* < *-ian*/*-ian* + *-esc*). Consultând DÎLR, Magdalena Popescu-Marin identifică sufixul în două cuvinte din coloanele acestuia (*hişpanienesc*, *ştitienesc*), preluate din DLVI, şi pe care le socoteşte „probabil personale analogice” (Popescu-Marin 2007, p. 107), însă numărul acestora este sensibil mai mare decât cel avansat de lingvista amintită şi de către colaboratorii acesteia: **Hernici, g.m.pl.** limbi italienești în Campaniia; **Lucani, g.m.pl**. limbi italienești; **Mamertini, g.m.pl.** limbi siţilienești; **Maspii, g.m.pl.** limbi persienești; **Minyæ, g.m.pl.** limbi thessalieneşti; **Morini, g.m.pl.** limbi flandrienești; **Mysii, g.m.pl.** limbi asienești de la Asiia; **Nabathæi, g.m.pl.** limbile ceale stâncoase aravienești; **Nemetes, g.m.pl.** limbi nemțești carii acum sânt supt episcopiia stirienească, lângă apa Rhenus; **Nubæ, g.m.pl.** limbi libienești întru ocolirea apei Nilus; **Numestrani, g.m.pl.** limbi italienești; **Oretæ, g.m.pl.** limbi indienești; **Oritæ, g.m.pl.** limbi slobode indienești[3].

4.12. Am observat în corpusul nostru şi unele inconsecvenţe care trebuie puse fie pe seama redactării, dar mai ales pe seama eforturilor autorului de a reda cât mai bine semantismul cuvintelor, în ciuda decalajului ce putea apărea din cauza genului gramatical (în speţă, masculin după cum se remarcă în notarea informaţiilor gramaticale latineşti) şi a semantismului cuvintelor (formă de feminin şi conţinut de masculin): **Insubres, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei, lombarduseani; **Osci, g.m.pl.** limbi ai Țării Italiei au fost; **Hismaelitæ, g.m.pl.** limbi pre care îi chemăm acum saraţenuseani. În acest din urmă exemplu, se poate vedea că substantivul feminin (*limbi*) este reluat în subordonată printr-un pronume personal (formă neaccentuată de masculin) în acuzativ.

4.13. Uneori, am întâlnit situaţii în care semiindependentul *a*, formant în structura genitivului (GALR, vol. I, p. 247), este neflexionat, utilizat adesea invariabil în epocă (SLRV, p. 289), mai ales în graiurile nordice (Gheţie 1997, p. 125). Se pare că, în graiurile transilvănene de sud-est (zonă din care era originar şi Teodor Corbea), acordul era încă ezitant: ***Æquæsilici, -orum,*** limbi a Țării Spanioliei. Alteori, *a* (marcă a flexiunii analitice de G, SLRV 2019, p. 291) apare hipercorect (se dublează flexiunea sintetică) în faţa cantitativului nehotărât *cât(ă)va* (în dicţionar pl. *câteva*), trădând o oscilare, explicabilă prin uz: **Critias, g.m.** nume ale câtorva limbi mari.

5. CONCLUZII

5.1. Faptele de limbă inventariate şi analizate aici ilustrează fără putinţă de tăgadă eforturile pe care le-a depus unul dintre cărturarii noştri de odinioară, spre a reda cât mai bine în limba română anumiţi termeni etnonimici latineşti mai puţin întrebuinţaţi în partea orientală a Europei.

5.2. Cuvintele corbiene tâlcuite prin genericul *limbă* ‘popor’ nu au nimic străin de firea limbii române, întrucât învăţatul ardelean cunoştea ca nimeni altul

[3] În dicţionar mai este un etnonim de acest tip, dar care nu reprezintă o glosare a unuia latinesc, ci a unui nume comun oarecare: **mastruca, g.f.** haina limbilor șardienești (conteș).

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

posibilităţile sistemului, creaţiile sale lexicale sau cuvintele întrebuinţate stând mărturie în acest sens. Am avut astfel ocazia de urmări cum sunt structurate definiţiile de dicţionar şi care sunt opţiunile de tălmăcire în limba română a termenilor latineşti care circulau în bună măsură în Apusul Europei şi prin care erau denumite populaţiile Antichităţii, chiar dacă se poate întrevedea o oarecare fidelitate faţă de dicţionarul-sursă (DLU) al lui Albert Szenci Molnár.

Prin demersul său cărturăresc, Corbea ne dovedeşte că este un iscusit creator de vorbe, care a rămas neegalat nu numai în epoca sa, ci şi mult timp după aceea, chiar şi în Epoca Luminilor, când cultura română se apropia cu paşi timizi, dar siguri, de cultura modernă occidentală.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Surse

DLVI = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediţie de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note şi text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

b) Tratate, studii, articole

Chircu 2019 = Adrian Chircu, *Noroadele vremurilor de demult în tâlcuirile lui Teodor Corbea (Dictiones latinæ cum valachica interpretatione)*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica", XX, 2019, nr. 1, p. 119–132.

Chircu, Chircu 2019 = Adrian Chircu, Claudia Chircu, *Din cele patru zări. Seminţiile Antichităţii în tâlcuirile lui Teodor Corbea (**Dictiones latinæ cum valachica interpretatione**) din perspectivă lexico-gramaticală*, în Adrian Chircu, Maria Aldea (eds), *Din dragoste de dascăl şi de voroavă. Omagiu doamnei profesor Elena Dragoş, la aniversare*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2019, p. 94–107.

Chivu 2019 = Gheorghe Chivu, *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârşitul veacului al XVII-lea*, în idem, *Limbă şi cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2019, p. 88–93.

Creţu 1905 = Gr. Creţu, *Cel mai vechiu dicţionar latino-românesc de Todor Corbea* (*Manuscript de pe la 1700*) (extras), Bucuresci, Tipografia „Voinţa Naţională", 1905.

DR, s. n. = „Dacoromania", serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 și urm.

GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunţul*. Tiraj nou, revizuit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Gherman 2000–2001 = A.-M. Gherman, *Lexicografie şi gramatică în dicţionarul lui Teodor Corbea*, în DR, s.n., V–VI, 2001-2002, p. 161–164.

Gherman 2004a = Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism şi preromantism*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2004.

Gherman 2004b = Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004.

Gherman 2010 = A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2010.

Gherman 2014 = Mihai Alin Gherman, *Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*", în „Dacoromania", s.n., XIX, 2014, nr. 2, p. 48–59.

Gheție 1997 = I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1532–1780), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

Graur 1927 = Al. Graur, *Le suffixe roumain* ***-escu*** *et le suffixe thrace* ***-isk***-, în „Romania”, LIII, 1927, p. 539–552.
Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.
IR = Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european* (*1601–1711/1716*). Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2012.
Pop 2014 = Ioan-Aurel Pop, *Locul românilor în Europa – la confluenţa Occidentului latin cu Orientul bizantin*, în idem, *Eminescu şi Transilvania/Locul românilor în Europa/Lecţia de românism a românilor de la Răsărit*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2014, p. 21–46.
Popescu-Marin 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.
Rosetti 1954 = Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române* (sec. VI–XII), Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1954.
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.
SLRV = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Sintaxa limbii române vechi*. Editor consultant Martin Maiden, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2019.
Stanciu Istrate 2017 = Maria Stanciu Istrate, *Influenţa slavonă asupra limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2017.
Şăineanu 1999 = Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Livia Vasiluţă, Timişoara, Editura de Vest, 1999 [1887].
Tagliavini 1929 = Carlo Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în „Revue des études hongroises”, VI, 1929, p. 16–75.

c) Dicţionare

DÎLR = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992.
DLR = *Dicţionarul limbii române*. Ediţie anastatică după *Dicţionarul limbii române* (DA) şi *Dicţionarul limbii române* (DLR), vol. I–XIX, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.
DLU = Albert Szenci Molnár, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediţie anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó), 1990 [1604].
DVL = ***, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

DE NOMINUM POPULORUM DIVERSITATE. THE TRANSLATION OF LANGUAGES 'PEOPLES' OF THE ANTIQUITY IN OLD ROMANIAN DICTIONARIES (*DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*)

(*Abstract*)

In this study, we propose to seek the names of the populations from Antiquity (and Middle Ages) which Teodor Corbea, great representant of Romanian humanism, translated from Latin to Romanian through the word *limbă* 'people' (pl. *limbi*) and to analyse the linguistic methods which he

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)

applied to better explain the significance of these words in the Romanian language, in the columns of his dictionary, named ***Dictiones latinae cum valachica interpretatione.***

Our approach is diachronic and will allow the interpretation of specific language facts from the end of 17th century, when the Romanian language knew essential transformations, justified, especially, by that time scholars' long endeavours to offer to knowledge lovers a noble language that can facilitate the understanding of doctrines or histories inscribed on the papers of the age writings.

Cuvinte-cheie: *limba română, Ev Mediu, Teodor Corbea, dicţionar, diacronie, enciclopedism, denumiri de populaţii*.

Keywords: *Romanian language, Middle Age, Teodor Corbea, dictionary, diachrony, encyclopedism, name of populations*.

Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Str. Horea, 31
adichircu@hotmail.com

BDD-A30944 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:54 UTC)